

*мр Бранко Лубарда,
асистент Правног факултета у Београду*

ДЕМОКРАТИЈА: ИСТИНЕ И ИЛУЗИЈЕ — ИДЕЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ

У раду се преиспитују основне поставке демократије. Анализирају се концепт, институције и пракса демократије. Критички се разматрају класичне синтагме: власт народа, слобода и једнакост, права и слободе грађанина, легитимност власти.

Полази се од становишта да се између идеја и институција демократије развија посебан дијалектички однос: идеје (идеали) рађају институције, а институције сахрањују идеје. Настоји се пронаћи у механизам овог процеса и разоткрити стварни недемократски садржај савремених демократија (тзв. буржоаске и тзв. социјалистичке).

Посебно се развија мисао да су истине и илузије историјски пар и да су уграђене у темеље цивилизације. Једна од великих илузија јесте и илузија демократије.

Кључне речи: *Демократија. — Истине. — Илузије. — Идеје. — Институције.*

1. ИСТИНЕ И ИЛУЗИЈЕ

Сваки појединац и свако друштво могу само до одређене границе да прихвате истину о себи. Та граница је одређена индивидуално и разликује се од појединца до појединца и од друштва до друштва. Преко те границе долази до личних и друштвених потреса и ломова. Да би се потреси и ломови избегли, ублажили или бар одложили, и код појединца и код друштва се стварају извесни лични и колективни одбрамбени механизми: код појединца — рационализације, пројекције, сублимације; код друштва — идеологизације. И личним и друштвеним одбрамбеним механизмима заједничко је да представљају различите облике *илузије*.

Потреба за илузијом нужна је последица и чињеница да сваки појединац и свако друштво могу да задовоље само мањи број својих

потреба: материјалних, културних и др. Највећи број потреба остаје незадовољен. Суочавање с том истином изазива личне и друштвене фрустрације и напетости. Да би се напетост и фрустрираност колико-толико ублажиле, прибегава се илузији. Илузија пружа *наду*, управо оно што редовно одузима истина (преко одређене границе). Што је илузија већа, већа је и нада коју пружа, а што је истина (преко одређене границе) већа, и губитак наде је већи. Стога откривање великих истина које потресају личност и друштво нужно изазива стварање нових великих илузија које ће ублажити разорно дејство такве истине и повратити изгубљену наду. Све су цивилизације дијалектичке равнотеже истине и илузије, а целокупна историја се показује као стална борба између истине и илузије, у којој привремену победу односи час једна, час друга.

Историја показује да су се појединци и народи често лакше мотивисали, покретали и чак жртвовали за илузију него за истину. Разлози су дубоко индивидуално и социјално-психолошке природе. Велике истине обесхрабрују, депримирају, док велике илузије пружају наду и спас, односно привид спаса или привид нечег бољег и вишег.

Велике илузије које ствара друштво у односу на велике илузије појединца имају и своја специфична обележја. Оне нису одбрамбени механизам целог друштва, већ стварно владајућег дела друштвене моћи. Оне представљају својеврсну прикривену духовну принуду која се намеће упорним понављањем док се не прихвате за истину. Разобличавање владајуће илузије погађа директно стварне носиоце друштвене моћи. Управо зато постоје сложени механизми спречавања разобличавања великих владајућих илузија, односно откривања истине, у чијем средишту су институције духовног обликовања: у средњем веку — црква, данас, нпр. мас-медији. Тек кад закажу ови механизми стварања и очувања владајућих илузија, кад разорно дејство истине запрети виталним интересима стварних носилаца друштвене моћи, прибегава се физичком насиљу, као *ultima ratio* заштите владајуће илузије, тј. стечених владајућих друштвених позиција носилаца друштвене моћи. Тада се држава са својим монополом физичке принуде показује као незамењива институција која гуши рабање нове истине. Разобличавање илузије и рабање истине траже жртве. Што је илузија која умире и истина која се раба већа, већа је и жртва. Велика илузија, велика истина и велика лична и друштвена жртва су историјски трио. Наравно, ретки су они који успеју да разобличе илузију, а још ређи они који смогну храбрости да је обелодане. Они изузетни појединци који се дрзну да попут Прометеја открију обичним људима пуну истину, сагоревају на пламену истине, постају жртве друштвених моћника (Сократ, Галилеј, Бруно, Коперник и др.) (1).

(1) Истина и илузија су историјски и животни пар супротности али и митски и симболички. У том контексту се могу протумачити симболичка (дворске) *Луѓа* и мит о Пандориној кутији.

Луѓа (дворска *луѓа*). Ма колико стварни носиоци друштвене моћи прикривали истину иза владајуће илузије и ма колико оштро кажњавали оне који се усуде да разобличе владајућу илузију, дубоко у себи осећају потребу да, ипак, чују истину. Али, да та истина не би изазвала тешке последице и ломове, ту истину не сме открити свако. Истина губи разорно дејство ако је изнесе неко ко се сматра неразумним, мање вредним — *луѓа*. Истина *луѓе* изазива смех. За оно за што би нормалан човек страдао, *луѓа* пролази некажњено, јер је не узимају озбиљно. Потреба за истином уз истовремено очување илузије — смисао је постојања *луѓе*.

Пошто је потреба за истином и очувањем владајуће илузије стална потреба носилаца друштвене моћи, без обзира на разлике у системима, *луѓа* је преживела и средња

Свака епоха почива на великим илузијама; у темељима цивилизација су уграбене подједнако и велике истине и велике илузије.

2. ИДЕЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ

Између институција и идеја (идеала) развија се посебан дијалектички однос: идеје (идеали) рабају институције, институције сахрањују идеје (идеале). Иако идеје стварају институције, између идеја и институција се временом ствара однос који, метафорички изражен, изгледа попут односа код Едиповог комплекса: дете (институција) би да се еманципује од ауторитета оца (идеје, идеала) и јављају се „оцеубилачки“ импулси. Што се институција више учвршћује, стабилизује, ти импулси се појачавају. Они се изражавају кроз две битне функције институције: једна је очување илузије да институција служи остварењу и заштити идеје (идеала); друга је да институција постаје највиша вредност самој себи. Ове функције се остварују паралелизмом активности. С једне стране, институција постепено занемарује и редуктује све оне садржаје и поруке идеје који би могли да угрозе (после извесног времена) постојање и функционисање институције као такве, као циља самој себи. Институција, тј. њен идеолошки апарат, све више лишава идеју животне снаге и виталности, уклањајући све непожељне (по правилу изворне) садржаје, а задржавајући само оне садржаје који одговарају актуелним интересима институције. На другој страни, институција предузима читав низ активности усмерених у правцу развијања и очувања илузије о институцији као легитимном заштитнику и средству реализације идеје, прикривајући свим средствима истину да институција сахрањује идеју. После извесног времена готово је немогуће препознати изворни садржај идеје, идеала. Идеју религије сахрањује институција цркве; идеју демократије — институција демократије; идеју марксизма — партија и држава. Да би своју моћ проширила и учврстила, институција развија и јача своју организациону структуру, која је од битног значаја за дисциплиновање и интегрисаност. Институција шири своју моћ и стицањем богатства. Богатство не служи само за јачање моћи институције споља — у друштву, већ и за учвршћење моћи институције изнутра. То се постиже механизмом награђивања оданих и послушних чланова. Послушност и оданост институцији, а способност само у границама потребним за институцију, највише вредности које институција награђује статусним признањима, односно напредовањем у управљачком апарату институције. Онима који се не слажу у довољној мери са циљем институције ускраћује се напредовање

век, наравно у новом реху. Носиоци друштвене моћи лако проглашавају лудима оне који се дрзну да разоткрију владајућу илузију. Затварање великих умова у душевне болнице је опробани вид неутралисања разорног дејства истине.

Пандорина кутија. Митска симболика Пандорине кутије садржи противречност која нужно захтева дубљу анализу: како је могуће да у кутији у којој су била затворена сва зла света остане нада. Да ли је нада такође зло? Ако је зло зашто и она није као и друга зла изашла из кутије? А, опет, ако није зло шта ће нада у кутији? Пандорина кутија, наиме, симболизује тежину и болест (бесмисленост?) живљења, истину чије се дејство преко одређене границе изједначава са дејством (друштвеног) зла. Да би се дејство (друштвеног) зла лакше поднело, прибегава се илузији — нади. Отуда и нада у кутији зла. Нада је једино прибежиште човеку у друштву зла, неправде, бесмисла. Илузорна нада и истина су историјски, митски и животни пар супротности.

и представљају се као друштвено неподобни и неприхватљиви. Идеолошки апарат институције спроводи интелектуални остракизам према свима који мисле друкчије, који указују на удаљавање институције од идеала, који желе реafirмисати изворни садржај идеје.

3. ДЕМОКРАТИЈА — ВЕЛИКА ИЛУЗИЈА

3.1. Илүзија концепта — концепт илүзије

А) *Народ*. Народ као социјални супстрат демократије није и не може бити политички субјект (2). Народ није хомоген и јединствен, већ унутар себе класно и слојевно подељен, интересно разједињен и сукобљен. Хомоген и јединствен народ је могућ изван класног друштва и државе, а тада демократија постаје излишна. „Парадоксално, али демократија је и могућа прије конституисања његовог социјалног супстрата, народа! То другим ријечима значи да је демократија могућа једино као нечија посебна, а не као демократија уопште. Кратко, уосталом, појам народа, као могућег политичког субјекта није никад дан *in abstracto*, него као означница владајуће класе као опћег представника друштва, те је оправдано демократију именовати по том 'дијелу народа' — капиталистичка, пролетерска или радничка“ (3). Међутим, демократија је или могућа или није могућа. „Нечија посебна демократија“ је *contradictio in adjecto*. Аргумент да је „нечију посебну демократију“ оправдано назвати демократијом само зато што део народа иступа као општи представник друштва не може бити довољно уверљив аргумент. Немогуће је да демократија (уопште) буде велика илүзија а да посебна демократија буде стварност (истина), јер анализа посебних демократија показује да су и оне заправо илүзије.

Б) *Власт народа — народ власти*. Иако претендује да трансформише народ власти у власт народа, демократији ово не успева. Воља народа се мистификује као основ легитимности демократске власти (и права) (4). Легитимност власти увек почива на владајућој илүзији: религији у средњем, демократији у новом веку (капитализму и социјализму), тј. на суверености божје воље у средњем веку (5), а народне воље у новом. Божја воља је највиша, идеална, рационална (осим по тумачењу волунтариста), не подлеже сумњи — *credo quod absurdum est*, а таква је и воља народа. Легитимност лежи у априорности вредности највише воље. Једино легитимна власт доноси срећу човеку и друштву, што је још једна илүзија. Власт, систем, институције не доносе саме срећу човеку и друштву, а могу их унесрећити. Дакле, наико је демократија тежила ланцизирању легитимности, воља народа

(2) „Демократија и као појам и као (евентуално) пракса полази и пада с народом као својим системским супстратом“. — Ж. Пуховски, *Повијест и револуција*, Загреб, 1980, стр. 236.

(3) Ј. Мирнџ, *Плурализам интереса и самоуправна демократија*, Загреб, 1982, стр. 68—70.

(4) G. Sartori, *Théorie de la démocratie*, Paris, 1973, стр. 369.

(5) Додуше, указује се и на ирелевантност проблема легитимности у антици и средњем веку, јер „тамо где човек оно што јесте дугује без остатка заједници, где је дефинисан као *zoon politikon*, ту не може уопште постојати темељни проблем легитимитета. Концепт легитимне политичке владавине дугује разрачунавању с апсолутизмом“. W. Hennis, *Legitimität*, „Гледишта“, бр. 7—10/1984, стр. 55.

се није могла ослободити деификације, тј. придавања вољи народа обележја лаичизованог бога. У демократији нови бог је народ, односно божанску вољу замењује народна воља (*vox populi, vox dei*), иако су и једна и друга илузорне.

В) *Легитимност—правда; легалност—(no)ред(ак)*. Везивање легитимности власти и права као метаправног (супралегалног) појма за правду, а легалности за ред (поредак), два су пола око којих се плету и природноправна и позитивноправна гледишта (6). Ма колико изгледали удаљени, позитивизам и иуснатурализам су супротности које не могу једна без друге. Ако је позитивизам правно-научна (не, нужно, и правно-филозофска) истина изражена суштином да „сваки произвољан садржај може бити право“ (7), онда је иуснатурализам илузија. Пошто друштво није спремно да прихвати истину преко одређене границе, а та граница је за сада још увек испод истине позитивизма, друштво прибегава илузији, измишља правду иуснатурализма. Илузија иуснатурализма пружа какав-такав смисао друштвеног живљења, што одузима болна истина позитивизма. И што је истина позитивизма болнија, као по некој закономерности, покреће се духовни потенцијал друштва, трага се за новим основом правде, иуснатурализма, легитимности власти и права. А тај основ се, заправо, не налази, јер основа правде, легитимности, иуснатурализма нема, јер је сам основ — илузија. Међутим, трагање за тим основом је неизбежно, јер су истина (непостојање основа) и илузија (налажење основа) нераскидиво везани пар.

Легитимност се не може свести на легалност која се доводи у везу са поретком. „У односу на позитивно право ниједна суверена влада није ни легитимна ни нелегитимна, што би уосталом и могла бити једино захваљујући закону који сама донесе, што значи да би била легитимна или нелегитимна по својој сопственој одлуци“ (8). Легалност је основни правни принцип који користи институција државе да наметне послушност, дисциплинованост својих припадника (поданика, али и грађана). Држава тако као институција своју тежњу за јачањем моћи ефикасно спроводи кроз принцип легалитета.

Легитимност, као метаправни појам, теоријски се покушала да заснује на бројним критеријумима: традицији, јавном мњењу, слободи, разуму народа, општем добру или интересу, суверености народа и др. Сви ти критеријуми се показују као недовољни и пуни слабости (9). Верује се чак да „једини легитимитет кадар да буде, коначно, сам по себи довољан, не би припадао презенту... јер би смисао добијао једино када постане прошлост. Тада би се могао признати за легитиман, пред судом опште историје, онај режим који буде извршио задатак у историјском смислу, чије би деловање било истовремено и разумно и делотворно“ (10). Међутим, не објашњава се шта се подра-

(6) Под легитимношћу се не подразумева њено изједначавање са легалношћу. Легитимност се изједначава, своди на легалност када се узме да је воља народа, иако како је дата у закону једино мерило истине и правде. Легитимност овде постаје сувишна, своди се на легалност. Међутим, демистификовање закона (као опште воље или духа народа) и устава (као акта народа) као моралног *in se et per se*, довело је до немогућности налажења основа легитимности који би се свео на легалност. У том смислу: С. Кота, *Елементи једне феноменологије легитимитета*, „Гледишта“, бр. 5—6/1984, стр. 26—27.

(7) Н. Kelsen, *Théorie pure du droit*, Neuchatel, 1952, стр. 49. и следеће.

(8) J. Austin, *The Province of jurisprudence determined*, London, 1954, стр. 347.

(9) О слабостима ових критеријума ближе код: Р. Полен, *Филозофска анализа појма легитимности*, „Гледишта“, бр. 5—6/1984, стр. 15—22.

(10) *Ibidem.*, стр. 22.

зумева под „судом опште историје“, нити како утврдити шта је „истовремено разумно и делотворно“. Ако легитимитет не би припадао презенту већ прошлости, какву би корист од тог легитимитета могао имати народ у садашњости. Он, значи, не би могао знати да ли је постојећи систем власти легитиман, већ би морао да чека „суд опште историје“. А смисао идеје легитимности је да народ може променити, оборити власт која нема или изгуби легитимност, јер се верује да народ има природно право на побуну против нелегитимне власти. У ствари, тзв. суд опште историје је заправо један нови мит, који је илузоран, као и други критеријуми легитимности. Суд опште историје и схватање повести (као различите од историје), тј. једна врста филозофије историје, није ништа друго до „ланчки отпадак теологије историје и јудеохришћанске есхатологије“ (11).

Демократија, као велика илузија, има тако са легитимношћу, правдом, нуснатурализмом своје дубоке додирне тачке. Илузија концепта почива и на природном праву народа да има владавину какву сам хоће, да се народ власти трансформише у власт народа (да народ устава добије устав народа). Ово природно право народа подразумева и природно право на побуну, али ако народ није довољно снажан и спреман да изведе преврат, од права на побуну нема користи. Ако је довољно снажан и спреман да изведе преврат (револуцију), њему природно право није ни потребно. Уосталом, преврат врше тзв. револуционарне мањине, а не народ као целина.

Г) *Принципи демократије: слобода и једнакост.* Илузорност воље народа је најтешње повезана с илузорношћу два општа принципа на којима почива концепт демократије: слободе и једнакости. Демократија је увек облик владања (власти). Ма како се тај облик схватао и тумачио, он сам не може заменити садржину или постати садржина владавине, нити довести до нестанка суштине владавине. А владавина је увек по својој суштини однос потчињавања, у коме једна воља издаје заповести другој вољи (12) — *obedientia facit imperatem* (13). Владавина је однос неједнаких воља, не увек у правном, али увек у политичком смислу. Неједнакост воља нужно води неслободи, јер нема слободе без једнакости, и *vice versa*. Ако демократија и може да садржи негативну слободу (слободу „од“), тј. ограничење свемоћи и арбитрерности власти, позитивна слобода (слобода „за“), тј. активно учешће у политичком управљању и одлучивању у политичкој заједници, трпи битна ограничења у стварности. Владавина народа над самим собом, као други израз воље народа, престаје бити владавина у политичком смислу уопште. Владати самим собом, тј. идентичност оних који владају и оних којим се влада (14), значи бити слободан. Владавина једнаких и слободних престаје бити владавина у политичком смислу. Отуда је демократија као концепт противречна у самој себи. Из немогућности слободе и једнакости као принципа демократије

(11) М. К. Lowith, *Meaning of History*, Chicago, 1955, стр. 39.

(12) Владавина као израз моћи је „способност да се властитом вољом наметне жељено понашање“; М. Weber, *On Law in Economy and Society*, Harvard University Press, 1954, стр. 39.

(13) Спинозина мисао да послушност чини владавину важн за сваку владавину без обзира на њен квалитет. Отуда заснивање легитимности на пристанку, *consensusus*, може да има за последицу да и тоталитарни режими прибаве легитимност.

(14) Владати самим собом „није друго до реторички трик, теорјетски безначајан“ (W. Hennis, *Legitimität*, „Гледшта“, бр. 7—10/1984, стр. 51), иако не и филозофски: *Sibi imperare maximum imperium est* (Сенека).

није изведен логички очекиван закључак о немогућности, илузорности демократије. Уместо тога говори се о могућностима слободе и једнакости у демократији. Али за кога? Формално-правно за све, друштвено-политички за неке више, за неке мање. У ствари, иза, наводно, принципа слободе и једнакости у демократији се прикрива недемократска стварност — недовољно стварне слободе и једнакости.

3.2. Илузија концепта посебних демократија

Илузорност демократије (уопште) утиснута је у специфична обележја посебних демократија: буржоаске и пролетерске. Та обележја се тичу правног и политичког положаја припадника политичке заједнице, избора, парламента, политичких партија и др.

А) *Демократска права и слободе*. Будући да се сматра да демократска владавина полази од слободног грађанина, као њеног упоришта, а недемократска од поданика који остаје изван *status politicus*, буржоаска демократија прокламује скалу неотуђивих (15) демократских права и слобода, који треба да омогуће сваком грађанину приступ стварној моћи. Али, они заправо дају само илузију моћи, тј. представљају „генератор илузија и лажних захтева немогућих за испуњење“ (16). Демократска права и слободе су производ природног права и као такви су пренети у позитивно право. Ако правни филозоф (треба) може заступати гледиште о примату природног над позитивним, субјективним над објективним правом, и заваравати се о природном праву као ко-ректору позитивног, а да се не налази основ природног права, правни позитивиста и правни историчар (конкретна правна наука) скло-ни су да виде примат објективног над субјективним и природним пра-вом. Строго правнонаучно гледано, наиме, природних права нема. Сва су она стечена у борби за афирмисање људског достојанства (17). А по-казује се, заправо, да и држава и њене институције, ма каквог да су облика, остају непријатељи људског достојанства. Као логична по-следица њиховог неправног карактера, демократска права и слободе се налазе у међусобној противречности. Раскорак између формалног де-кларисања и садржинског афирмисања демократских права и слобо-да у стварности је потврда да форма не може бити самој себи циљ, да прикрива илузорни садржај ових демократских права и слобода. Исто тако, иако ширење скале демократских права и слобода у савременој демократији води побољшању формално-правног, нормативног положаја припадника заједнице, позитивни елементи овог процеса се у знатној мери релативизују и чак доводе у питање истовременим про-цесом постављања ограничења правима и слободама (у интересу очу-вања демократије). Тако се у демократији прокламује слобода (поли-тичког) удруживања и истовремено се та иста слобода правно огра-

(15) Али, „никакав говор о неотуђивим правима човека... не би могао да обра-не у погледу тога да је категорија права изгубила моћ да одреди категорију политике. Тзв. државно право не може бити легитимисано у смислу *questio iuris*, већ 'последњег основ' свих политичких норматива није друкчији до 'фактички', свеједно да ли се сада то декларирше као консензус и сагласност или директније као моћ, воља, власт“.

— W. Hennis, *op. cit.*, стр. 55.

(16) M. Villey, *Le droit et les droits de l'homme*, Paris, 1983, стр. 154.

(17) Е. Блох, *Природно право и људско достојанство*, Београд, 1977, стр. 178.

ничава. Због свих ових слабости демократских права и слобода, не може се очекивати да њихов уставни ранг отклони илузорни садржај ових права и слобода. То потврђује и кратка анализа личних, политичких, друштвено-економских права и слобода.

Б) *Лична права и слободе* који штите првенствено телесни интегритет (право на живот, право на слободу, и др.), као и одговарајућа правна средства за њихову заштиту (посебно њихова кривично-процесна заштита) потврђују да је примена физичке принуде у демократији правно ограничена, што је један од битних елемената тзв. правне државе. То је од великог значаја за положај припадника политичке заједнице, јер сваки појединац, без обзира на своја политичка уверења, може да живи правно заштићен од арбитрерне и самоволне принуде и насиља. У стварности, међутим, и у грађанској и у социјалистичкој демократији има случајева арбитрерног и самоволног гажења ових личних права и слобода, са тешким последицама по живот и слободу припадника политичке заједнице. Истина, у грађанској демократији реч је углавном о изузетним појавама које су повремено погађале припаднике заједнице (нпр. „лов на вештице“ у доба марксизма), док су у социјалистичкој демократији ове појаве имале трајнији карактер са далеко тежим последицама по не мали број припадника заједнице. Прокламовање и релативно остварење и судска заштита ових личних права и слобода не могу бити ни приближно довољан услов за постојање демократије. Идеја демократије се не може редукovati на правно ограничење и судску контролу употребе физичке принуде (и материјала и процесна права с тим у вези). Изједначити демократију с правним ограничавањем употребе физичке принуде (чије опстојање се оправдава потребом заштите мира) симплификација је идеје демократије, тим пре што савремене демократије прибегавају много више суптилном, систематском коришћењу механизма духовног обликовања својих припадника (грађана, односно радништва).

Лична права и слободе које изражавају и штите духовни, мисаони интегритет (слобода мисли, опредељења, научног и уметничког стваралаштва и др) треба да заштите појединца и припаднике политичке заједнице од духовне принуде у савременој демократији. Међутим, и поред прокламовања ових права и слобода, духовна принуда је тако снажна и неодољива да постиже оно што је постизала физичка принуда у аутократијама, према је и у њима духовна принуда доприносила очувању друштвене моћи стварно владајућих друштвено-политичких снага (нпр. духовна принуда цркве у средњем веку). Духовна принуда може бити опаснија од физичке принуде, иако своје дејство постиже најефикасније у комбинацији са физичком принудом. Док физичка принуда удара на тело да би досегла до духа, духовна принуда иде равно на дух, мисао и поробљава га, а да тога појединац често није ни довољно свестан (18). Док се против физичке принуде појединац и може донекле борити, то му далеко теже полази за руком против духовне принуде. Стварни носиоци друштвене моћи у савременој демократији тако много успешније чувају своју моћ коришћењем духовне принуде него што би је очували применом физичке принуде. Илузија демократије почива на готово неограниченој духов-

(18) A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Paris, 1981, I, стр. 353.

ној принуди, која је заменила неограничену физичку принуду неприкривених аутократија. Носиоци друштвене моћи својом контролом над бројним средствима духовног обликовања припадника заједнице (мас-медијима, школством, васпитањем) умногоме успевају да претворе припаднике заједнице у „послушно стадо марљивих оваца“ (19). То, затим, води губљењу индивидуалности, као битног обележја личности, и до конформизма, што демократију чини још илузорнијом, пошто су масе појединачно лишене самосвојности, имају једнолична и стандардизована понашања и мишљења. Томе доприноси деловање — идеолошко и практично, великих и мањих институција (корпорација, мултинационалних компанија, државе и др.), које траже послушност, а послушност је друга страна једнообразности и губитка индивидуалности. Стереотипи понашања се формирају попут униформисане производње на великим производним тракама. Појединац у савременој демократији постаје „празна лџштџра без властитог 'ја'“ (20).

В) *Политичка права и слободе* грађанина (бирачко право, право на информисаност, слобода говора и јавног иступања, слобода удруживања и др.) имају за циљ укључивање и активно учешће грађана у политичким процесима и политичком одлучивању у савременој демократији. Они се представљају као услов савремене демократије, али то није и довољан услов. И овде постоји раскорак између прокламованог и стварног. С обзиром да су савремене демократије представничке демократије (што не искључује сасвим неке облике непосредне демократије), избори се јављају као основни институционални механизам за конституисање и вршење политичке власти, те као процесни основ за легитимност владавине кроз изабрану институцију парламента. Бирачи стога имају свој посебан политички и друштвени значај. Међутим, у стварности се улога припадника заједнице као бирача умногоме своди на пуку форму без садржине, на гласање за унапред одређеног кандидата. Избори сами се појављују као легално средство помоћу кога стварни носиоци политичке моћи бирају сами себе помоћу бирача (21). Политичком литанијом се ствара утисак да тобоже сви грађани равноправно остварују сопствени суверенитет на биралиштима. „То се усађује младима, то прихватају сви тзв. добри грађани. А то мишљење отворено, видљиво и свеобухватно демантује свакодневна пракса“ (22). И даље се верује у суверенитет бирача, али се суверенитет већине потчињава интересима мањине. „Политички избор је институција која спречава консолидовање... интереса трећег против одлука које спутавају, односно поступак политичког избора производи потчињеност политичке подршке за везујуће одлуке“ (23), јер „бланко пуномоћ за консензус, која се преноси у општим изборима, представља институционализовану баријеру на којој могу да избледе приговори у вези са законитошћу одлука“ (24). Представничка демократија у стварности бирачког процеса иде испод нивоа и изборне аристократије, а елекција се замењује номинацијом унутар врха партијске структуре.

(19) J. S. Mill, *La liberté*, Paris, 1964, стр. 89.

(20) J. Ortega у *Gaset*, *Побуна масе*, Загреб, 1941, стр. 39.

(21) У том смислу: М. Диверже, *Демократија без народа*, Београд, 1968.

(22) J. K. Галбрајт, *Анатомија моћи*, Загреб, 1987, стр. 135.

(23) Н. Луман, *Социологија права* према: К. Офе, *Размишљања и хипотезе о проблему политичке легитимације*, „Гледишта“, бр. 5—6/1984, стр. 42.

(24) К. Офе, *op. cit.*, стр. 43.

Карактеристично је, при том, да изузетно велику политичку моћ стице појединац који избије на чело владајуће партије, док је политички значај обичног члана политичке странке незнатан. Очигледна је, према томе, стварна политичка неједнакост у савременој демократији упркос декларацијама о једнаким политичким правима и слободама. Томе доприноси раскорак између декларисања права на информацију и стварне доступности информација.

Бити информисан омогућава у знатној мери поседовање моћи. Без праве и истините информације нема могућности за равноправно укључивање у политичке процесе и активности, у политичко одлучивање. Иако савремене демократије обилују мноштвом информација, квалитет није праћен квалитетом у потребној мери. Стварни носиоци друштвене моћи настоје да селекцијом и правом поплавом маргиналних информација створе својеврсну информацијску дезоријентисаност, у којој се обични грађани тешко сналазе. Стога не чуди да читави друштвени слојеви не схватају своје примарне политичке интересе и циљеве, па се политички „троше“ у акцијама које имају више маргинални, а не одлучујући утицај на глобалне друштвене и политичке токове: покрет „зелених“, антинуклеарни покрет, студентски покрети и сл. „Ништа није тако корисно за моћ корпорација и за моћ војног естаблишмента као веровање њихових противника да су доиста нешто постигли ако су одржали какав састанак, организовали какав скуп, одржали какав говор или издали какав проглас. Нитко ко живи у демократском систему не смије сумњати у стварну делотворност организованог супротстављања концентрисаној моћи. Међутим, сви морају увидјети властиту слабост која произлази из распршености моћи и из разлике која постоји између илузије и практичног учинка“ (25). Контролом или непосредним монополским коришћењем средстава масовног информисања носиоци друштвене моћи успевају да истовремено сачувају своју недемократску власт и привид демократије. У таквим условима нема много реалних изгледа да заживи и развија се право на комуникацију, као квалитативно више право од права на информацију.

Г) *Друштвено-економска права и слободe*. Идеал демократије има своју унутрашњу логику, илузија се не зауставља на пола пута — на политичкој демократији. Пре или касније демократија се шири на економску сферу, прокламују се друштвено-економска права и слободe (слобода рада, право на рад и др.). Развијању економске, индустријске демократије у буржоаском друштву допринела је и борба за стицање синдикалних права и слобода. Послодавци постепено мењају свој став према синдикатима, прелазећи са првобитно непријатељског држања на њихово признавање и предузимање мера за прилагођавање и интегрисање синдиката у капиталистички систем. Интегрисање синдиката је допринело смањењу радничког и синдикалног радикализма и револуционарног потенцијала, да би све више доминантан утицај задобијала реформистичка струјања. Систематска, тиха пракса колективног уговарања (од предузећа до националног нивоа) водила је јачању сарадње рада и капитала, издвајају бирократизованог синдикалног руководства, које је својим практичним, стварним држањем и реформизмом дело-

(25) Ј. К. Галбрајт, *op. cit.*, стр. 174.

вало у функцији учвршћења постојећег поретка. Стога без обзира на релативно подизање нивоа материјалних и радних услова радника, синдикати се показују више као привезак капитала него као заштитници виталних интереса радништва. Реформизму у радничком покрету је можда и више допринело интегрисуће дејство (ефекти) самог механизма колективног уговарања, него реформизам у радничким политичким странкама. Јер, иза видљиве и „бучне“ реторике конгреса и наступа лидера реформистичких политичких странака, крију се, не тако видљиви и тихи (осим када колективном, преговарању претходе или их прате штрајкови), стални и упорни, интегрисући (односно реформистички) ефекти механизма колективног уговарања.

Економска демократија у буржоаском друштву се шири увођењем облика партиципације радника у управљању привредом (од нивоа предузећа до националног нивоа). Али, партиципација има своју унутрашњу ограниченост јер не прелази консултативне хоризонте. И када се, изузетно, уводи принцип паритетне заступљености у управљању економијом, ипак се осигурава коначна, пресудна реч стварним носиоцима економске моћи у савременом, технократски реформисаном капитализму.

Смисао колективног уговарања и партиципације није само у задовољењу потреба материјалне природе (подизању материјалног стандарда радништва), већ и у задовољењу психолошких потреба појединца (радништва) да се осете прихваћеним, својим, а то могу постићи уколико се интегрису у систем, ма колико тај систем био стварно наметнут, отуђен. Стални притисак који је радништво носило као негативан датог система, бремене је које радника тешко притиско, јер не осећа својим ни заједницу у којој живи, ни предузеће у коме ради, ни институције у које улази. Да би се ослободио овога притиска, ако већ не може да промени систем (револуцијом, он му се придружује, прихвата понуђене облике интеграције, што му пружа илузију да дати систем тиме постаје мање отуђен, да се доживљава као свој. Синдикати играју значајну улогу у очувању интегрисаности радништва у постојећи систем, што потврђује чињеница да су синдикати (синдикална бирократија) нарочито осетљиви и непријатељски расположени према неконтролисаним, непослушним изливима радничког незадовољства кроз „дивље штрајкове“, као манифестације својеврсних синдикалних јереси. Тако механизам колективног уговарања и партиципација имају за циљ да истовремено потхрањују илузију о јачању положаја и моћи радника, с једне, а стварно да осигурају колаборационизам бирократизоване управљачке структуре синдиката, која ће ефикасно усмеравати и контролисати понашање синдикалног чланства и радништва, с друге стране. Колективно уговарање и партиципација не само да нису поткопали економску (и политичку) доминацију стварно владајућих носилаца друштвене моћи у савременом буржоаском друштву већ су је и оснажили.

Због тога, иако ширење скале друштвено-економских права и слобода треба да омогући активно учешће радника у вођењу друштвено-економских послова и решавању економско-социјалних проблема, процес ширења скале ових права и слобода никада не иде тако далеко

да би то могло битно угрозити интересе стварних носилаца друштвено-економске моћи, економски интерес капитала и репродукцију капитал-односа на основи приватне својине (који не угрожава битније ни национализација).

3.3. Институције демократије

А) *Парламент и политичке партије.* Институције демократије (26), а пре свега парламент, као тобоже епифеномени демократског образовања воље, прикривају стварност. Слабост стварног значаја избора неминовно води слабости стварног значаја изборних институција уопште, парламента посебно. Парламент као централна институција демократије, за чије се постојање (поступак образовања, поступак доношења политичких одлука, без обзира на њихову садржину и квалитет) везује и легитимност власти, има за циљ и да подстиче илузију о владавини народа преко посланика. Слабост парламента је не само израз дубље унутрашње ограничености парламента, која произлази из стварне немогућности воље народа, већ и из околности да посланици у парламенту не изражавају вољу народа, већ нечију посебну вољу, која се жели представити као општа воља. Та (нечија) посебна воља је друштвено-политичка воља стварних носилаца друштвено-политичке моћи у посебним демократијама, ма колико била одевена у форми закона (или устава). Стварни носиоци друштвено-политичке моћи у буржоаској демократији успевају да посредством парламента осигурају своје виталне интересе. У томе успевају и финансирањем изборних кампања, а „веома танка и нестална линија раздваја неприкривено награђивање законодавца за његов повољан глас код доношења неког новог закона, од заправо сличног уплаћивања добровољних прилога у благајне за финансирање изборних кампања“ (27). Крупни капитал и техноменаџерска управљачка елита свој утицај на парламент врше помоћу активности корпорације (28). Сутилним механизмом рекламе корпорације спроводе диктатуру над потребама, чему не одолевају ни бирачи ни њихов изабрани парламент. Посланици у парламенту не изражавају вољу народа већ се услед партијске дисциплине редовно држе смерница донетих претходно у врху партијске пирамиде. Парламент тако формално изгласава неретко оно што је већ одлучено у партијском врху владајуће странке (коалиције странака). Парламент, тако, делује у снажном недемократском окружењу.

Иако парламент не представља запреку остварењу основних интереса носилаца друштвено-политичке моћи, ови се настоје још више осигурати и јачањем управе. Заласку парламента доприноси ширење нормативних овлашћења управе, посебно уредаба са широким овлаш-

(26) „Народ, супротстављен друштвеним и политичким институцијама, које му дају неку структуру и могућност да размишља и дела, не одлучује ни о чему. Одлуке, рефлексије делање ствар су институција“. — E. Weil, *Политичка филозофија*, Београд, 1980, стр. 232.

(27) J. K. Galbrajt, *op. cit.*, стр. 128.

(28) У инзовским технолошким системима и корпорацијама „вредности су изокренуте, престајући да буду средство за човека, технологије му намећу своје сопствене потребе (захтеве)“. — C. Julien, *La suicide des démocraties*, Paris, 1972, стр. 299.

ћенима, којима се чак заснивају нове правне обавезе (иако је основно начело правне теорије да се то може само законом). Опадање моћи парламента тако води опадању значаја закона. Ако се демократија схвати као владавина закона (владавину закона „зрели“ Платон претпоставља владавини најмудријих, филозофа), онда је залазак парламента залазак закона, а залазак закона залазак демократије. Међутим, иза владавине закона, као синонима за демократију, крије се супституисање власти парламента влашћу стварних носилаца друштвено-политичке моћи, мањине. Парламент фактички нема улогу централне институције политичког одлучивања демократске политичке заједнице. У савременим условима високо технолошки и информацијски организованог система руковођења, парламентарни начин вођења друштвених послова личи на анахронизам који налази смисао само као облик јавне легализације све више трипартитно постигнутог друштвеног консензуса (капитала, рада и државе).

Б) *Скупштина и партија у административном социјализму*. Скупштина такође претендује да буде централна институција социјалистичке демократије, тим пре што се настоји остварити скупштински систем власти. У стварности, међутим, с обзиром на (персоналну) повезаност партије и државе, односно водећу улогу партије, парламент је фактички институција под контролом партије. Кад једном партија дође на власт, она постепено занемарује идеју о власти радништва, бирократизује се (29) и има за главни задатак да очува власт институције као такве. Партија развија две врсте активности: једне усмерене на одржавање илудије о легитимности партије као заштитника интереса радничке класе, и друге у циљу учвршћивања власти институције као такве. Преко државе са којом се персонално повезује, партија стиче велику економску моћ, што јој осигурава доминантан друштвени положај. Партијска бирократија се смењује, али власт остаје затворена у институцији, и институција ту власт не преноси на радништво.

Идеолошки апарат партије врши систематско редуковање изворног идеала, лишвајући га свих садржаја који могу угрозити власт саме институције. Према непослушним припадницима предузима интелектуални остракизам. Дисиденти партије се представљају као дисиденти социјализма, док у ствари сама партија постаје дисидент социјализма и радништва. Марксизам остракизма (стаљинизам) је остракизам марксизма. Институција партије тражи од појединца да жртвује своју личност њеним интересима и да се поистовети с њом. Појединац мора бити спреман на сваки компромис на рачун свога интегритета. Бирократизација партије води концентрацији моћи у најужим партијским круговима, а диктатура партије се може претворити у диктатуру партијског вође.

Институција партије настојаће да се одржи и онда када више не буде друштвених (класних) услова неопходних за њено постојање. То исто важи, *mutatis mutandis*, и за државу.

(29) „Комунисти који се заузимају за унутарпартијску демократију (и они други — непартијци, некомунисти) не разумеју логику њиховог сопственог система... Интерес самооправдавајуће партије постаје стваран; интерес који је партија наводно представљада постаје све више имагинаран“. — А. Heller, *Легитимација*, „Гледишта“, бр. 7—10/1984, стр. 72—74.

3.4. Разоткривање и замена илузије

Савремени народи су, изгледа, капитулирали пред илузијом демократије. Прихватају илузију као истину, остављајући стварну друштвену моћ владајућој мањини: у грађанској демократији — спреси крупног капитала, технократске елите и државне бирократије; у социјалистичкој демократији — спреси бирократизованог партијско-државног врха. То не значи да је целокупна друштвена моћ апсорбована у рукама владајуће мањине, али је та моћ тако велика и супериорна да лако надвлађава ривалске (уситњене и маргиналне) носиоце друштвене моћи. Иако је интегрисаност једна а немирење друга потреба дијалектике људских потреба, питање је колико снажно може бити немирење, колико храбрости треба имати да се прихвати истина демократије. Разоткрити илузију је једна ствар, а одбацити илузију друга ствар. Да би се одбацила једна велика илузија потребно је створити нову, која ће је заменити. Истина сама не иде без илузије. Истина и илузија су историјски, цивилизацијски пар.

РЕЗИМЕ

У раду је анализиран комплекс проблема концепта, институција и стварности демократије. Пошло се од становишта да су истине и илузије историјски пар и да су уграбене у темеље цивилизација. Илузија концепта демократије произлази из немогућности постојања народа као политичког субјекта. Владавина народа (замишљена као једино легитимна) не може бити владавина у политичком смислу, јер владати самим собом значи бити слободан. У раду се разоткрива недемократски садржај савремених демократија: буржоаске и социјалистичке. Демистификује се легитимност посебне воље као општег репрезента народа, указује се на слабости и ограничености демократских права и слобода, разоткрива се литанија да тобоже сви грађани равноправно остварују политички суверенитет кроз изборе. Иза формално-процесних правила која се тичу парламента, мистификовања владавине закона, прикрива се недемократска садржина владавине у савременој демократији. Дијалектика односа: идеје рађају институције, институције сахрањују идеје, потврђује се и на примеру политичких странака. Стварна друштвена и политичка моћ у савременој демократији остаје тако владајућој мањини.

(Примљено 19. 08. 1988)

*Mr. Branko Lubarda,
Assistant of the Law School in Belgrade*

DEMOCRACY: TRUTHS AND ILLUSIONS — IDEAS AND INSTITUTIONS

Summary

This is an analysis of problems of the concept, institutions and realities of democracy. The author begins with the standpoint that truths and illusions are a historical pair and thus incorporated into the very foundations of civilizations. The illusion of the concept of democracy emanates out of the impossibility of existing of people as a political entity. The rule of the people, conceived as the only legitimate one, can not be a rule in terms of policy, since ruling oneself means to be free. The author reveals the non-democratic contents of contemporary democracies — both bourgeois and socialist. Also criticized are the legitimacy of separate will, as a general representative of the people, the weaknesses and limits of democratic rights and freedoms, and the assertions without ground that all citizens realize in an equal way the political sovereignty through elections. Behind the formal-procedural rules relating to parliament and the rule of law, there emerges the undemocratic substance of the rule in contemporary democracy. This is the dialectics of the relations discussed: the ideas give birth to institution, institutions bury the ideas, and this is confirmed also in the case of political parties. The real social and political power in contemporary democracy remains thus to the ruling minority.

Key words: *Democracy. — Truths. — Illusions. — Ideas. — Institutions.*

*Branko Lubarda,
assistant à la Faculté de droit de Belgrade*

LA DÉMOCRATIE: LES VÉRITÉS ET LES ILLUSIONS — LES IDÉES ET LES INSTITUTIONS

Résumé

Dans son travail, l'auteur analyse le complexe des problèmes du concept, de l'institution et de la réalité de la démocratie. Il part de la position que les vérités et les illusions sont un couple historique et qu'elles sont imbriquées dans les fondements de la civilisation. L'illusion du concept de la démocratie découle de l'impossibilité de l'existence du peuple comme sujet politique. Le pouvoir du peuple (conçu comme l'unique pouvoir légitime), ne peut être le pouvoir au sens politique, car gouverner soi-même signifie être libre. Dans son travail, l'auteur révèle le contenu non démocratique des démocraties modernes: de la démocratie bourgeoise et de la démocratie socialiste. Il démistifie la légitimité de la volonté particulière comme représentant général du peuple, il démontre les faiblesses et les limitations des droits et libertés démocratiques, il démasque l'assertion selon laquelle tous les citoyens réaliseraient sur un pied d'égalité la souveraineté politique à travers les élections. Derrière les règles formelles et de procédure concernant le parlement, la mistification du pouvoir de la loi, se cache le contenu non démocratique du pouvoir dans la démocratie contemporaine. La dialectique du rapport: les idées donnent naissance aux institutions, les institutions entrent dans les idées, se confirme aussi sur l'exemple des partis politiques. Le pouvoir social réel et politique dans la démocratie contemporaine reste ainsi entre les mains de la minorité au pouvoir.

Mots clé: *Démocratie. — Vérités. — Illusions. — Idées. — Institutions.*